

SAVJEST U NAPETOSTI IZMEĐU POJEDINCA I DRUŠTVA

Dr. Vjekoslav BAJSIĆ

Prva dva predavanja današnjega dana već su govorila o pojmu i definiciji savjesti, izneseno je kako se poimanje savjesti razvijalo tijekom povijesti Crkve sve do ovoga našeg vremena nakon Drugog vatikanskog koncila. U posebnom smo predavanju čuli kako se problematika savjesti danas postavlja u profanim znanostima, pogotovo u psihologiji i sociologiji.

Moja tema obrađuje pitanje savjesti s posebne strane. Ne gleda se savjest u sebi samoj, nego u čovjekovoj povijesti. Ne misli se ovdje na pojam savjesti tijekom povijesti — to su već, kako rekoh, drugi učinili — nego se želi iznijeti kako se savjest pokazuje, izgrađuje i afirmira u stvarnim ljudskim situacijama unutar općih ljudskih struktura ponašanja i na koje teškoće njezina manifestacija i ostvarivanje nailazi.

Kao uvod svome izlaganju želio bih iznijeti podatke psihološkog eksperimenta što ga je izveo američki učenjak Stanley Milgram godine 1970. Ispitivala se ovisnost čovjeka o pritisku autoriteta. Ispitanik je pri tom stavljen pred aparat pomoću kojega je električnim udarcima mogao kažnjavati stanovitu osobu koja se nalazila u drugoj prostoriji i odgovarala na neke testove. Zapovijedi je izdavao psihologov asistent. Kad god bi dotična osoba dala pogrešan odgovor na test, ispitanik joj je morao pomoću svojeg aparata uputiti kazneni udarac, i to postepeno sve veće jačine počevši od 15 V pa sve do 450 V, što je, dakako, ubitačna doza. Razumije se da nije bila riječ o pravim udarcima, nego je sve bilo samo tako namješteno da bi se oko ispitanika stvorila istinska atmosfera i proučilo njegovo reagiranje. Ispitanik je nekad mogao preko zvučnika čuti kako onaj kojega je kažnjavao navodno urla i zapomaže pod »udarcima ustruje« ili »pada u nesvijest«. Nakon svake »pogreške« išlo se na slijedeće dugme s »većom napetosti«. Prije pokusa dana je ispitaniku prilika da sam okusi električni udarac od 45 V.

Rezultati su bili iznenađujući i tužni. Ako ispitanik nije imao informacija o stanju osobe koju je »kažnjavao« pritiskanjem dugmeta, prelazio bi redovito na sve veću napetost, sve do kraja, do 450 V. Rijetki su bili koji bi se ranije zaustavljali. Ako su se tijekom pokusa mogle čuti reakcije osoba koje su »dobivale udarce«, tj. zapomaganja i urlanja, 2/3 ispitanika na nukanje asistenta prosljedilo je s »kažnjavanjem« iako je žrtva već pri 300 V »zanimjela od boli«. Pri tom su neki ispitanici dospje-

jevali u prave duševne konflikte: znojili se, grizli usne, drhtali i mucali, ali nisu bili kadri oduprijeti se autoritetu asistenta i prestati.

Pokus je vrlo ilustrativan za našu temu. Kažemo da svaki čovjek ima savjest i da mu ona govori što mu je činiti i što ne činiti. Očito je da su mnogi od upravo spomenutih to na neki, kadikad dramatičniji, način osjetili, no vidimo da čovjek nije sasvim slobodan i da pod utjecajem drugih ljudi dolazi u situacije gdje nije lako raditi po svojoj savjesti. Znamo uostalom da savjest često nailazi na zapreke. Većinom pri tom pomišljamo na nutarnje smetnje u pojedinca, njegove strasti, njegov strah, nemar ili neinformiranost. Ovdje bih, u ovom predavanju, naprotiv govorio o strukturama odnosa prema drugim ljudima koje se pokazuju kao zapreke savjesti, tako da čovjek ne čini uvijek ono što bi činio da nije upleten u te strukture. Drugim riječima: želimo vidjeti kako se čovjekova situiranost u društvu, u grupi, odražuje na djelotvornost njegove savjesti.

Prilikom procesa ratnim zločincima iz prošlog svjetskog rata optuženi su se većinom branili time što su izjavljivali da su imputirana djela činili iz dužnosti, iz posluha prema autoritetu. Većinom su to bili ljudi s inače normalnim odnosima prema svojoj okolini, tako da i tu vrlo jasno dolazi do izražaja utjecaj grupe i grupne strukture.

Govorim o tim odnosima ne samo zato što je ta strana stvari uvijek bila važna — važna je pogotovo danas, kad živimo u vrlo velikoj ovisnosti jedan od drugoga, i svi od okoline u kojoj živimo — nego i zato što se ono što nazivamo osobnim savješću možda najbolje oblikuje i očituje upravo u takvim konfliktnim situacijama.

Tijekom prijedpodneva dan je prikaz o tom što se u povijesti u koje vrijeme mislilo pod savješću. Ne bih još jednom ulazio u posebnu diskusiju o tome. No do pojma savjesti što ga ovdje moramo na neki način imati pred očima da bismo znali o čemu govorimo možemo, međutim, doći i uz malo razmišljanja.

Rekao sam da se savjest pojedinca očituje upravo u konfliktnim situacijama različitih zahtjeva i obaveza. Zato mi se čini da nam najbolji prilaz razumijevanju savjesti može pružiti činjenica, osjećaj i pojam odgovornosti. S odgovornošću je također povezan i osjećaj krivnje, tj. osjećaj da su moji odnosi prema nekome poremećeni mojim djelovanjem, nisu više »pravi« te da postoji neko dugovanje, nešto što valja nadoknaditi, poravnati: po nekim nesumnjivim mjerilima nisam više prav, nisam u pravu, ne postoji više izvorna mirna jednakost.

Odgovornost izvorno potječe iz slobode čovjeka, dapače može se reći da je riječ o istoj stvari, tako da su sloboda i odgovornost kao lice i naličje jedne stvarnosti. Pod slobodom se često misli mogućnost da čovjek radi ono što mu se prohtije, da nije pri tom ničim vezan niti mu se pritom što suprotstavlja. Možda je takav pojam slobode privlačiv, jer je takva sloboda na prvi pogled ugodna. No pri tom nije nipošto sigurno da se u takvoj slobodi ne oslobađa nešto što nekontrolirano i neobuzdano proizlazi iz naših dubljih animalnih podruma, s kobnim posljedicama za nas i za druge, te napokon i nismo slobodni mi, nego nešto drugo.

Biti slobodan znači očito nešto kao gospodariti, vladati. Čovjek je slobodan tek kad je gospodar svojih čina. To je isto kao kad se čovjek uzima u svojoj vrhunskoj realizaciji, kao u svom temelju, svoje vlastito, nezavisno biće, kao *subiectum sui iuris*, kao osoba. Realizacija čovjeka kao osobe bitno uključuje raspolaganje svojim činima, tako da je čovjek kao osoba *dominus suorum actuum*, gospodar svojih čina.

Ako je čovjek, dakle, gospodar i vlasnik svojih čina, onda to jedino može biti tako što njegovi čini polaze izvorno iz njega, on je sam na neki način njihov prvi uzrok, te nije instrumenat, sredstvo nekih drugih sila i uzroka. Kao vlasnik i u koliko je vlasnik svojih čina jedino on može i mora odgovarati za svoje čine. A odgovara zato što nije sam u svemiru, njegovi čini i njihove posljedice pogađaju druge ljude i prirodu, vraćaju se i na njega samoga, pogađaju njegov odnos prema Bogu. Zato se čovjek ne može oteti tome da odgovara za ono što je počinio i prouzročio. Čovjek se oduvijek nalazi u redu osoba, u redu bića koja su također svojega prava. Zato je odgovoran ukoliko je slobodan.

U našim se moralnim priručnicima razlikuje tzv. aktualna savjest od habitualne savjesti. O aktualnoj je savjesti riječ kad čovjek informirano i svjesno odlučuje što mu je u nekoj posve konkretnoj situaciji činiti ili ne činiti i kad na takav način odlučuje da će nešto činiti ili ne činiti, preuzimajući tako na se kao gospodar svojih čina potpunu odgovornost za svoju odluku, za svoje čine i njihove posljedice.

Možda je čovjek, zato što je ograničen u mogućnostima svijesti, zapleten u neprovidne uzročnosti, ne informiran koliko bi bilo potrebno ili koliko bi želio, vrlo rijetko potpuno slobodan, potpuno gospodar i uzrok svojih čina, no ako se uopće može i smije govoriti o savjesti, onda taj odnos slobode i stvaralaštva, slobode i gospodstva, slobode i odgovornosti stoji kao paradigma za svaku stvarnu ljudsku savjest dostojnu toga imena.

Da bi čovjek mogao odgovarati, pretpostavlja se da postoji neko opće mjerilo dobra i zla. Kad bi svatko imao mjerila dobra i zla valjana samo za se, ne bi bilo moguće nikomu odgovarati. Mjeru po kojoj čovjek oblikuje i mjeri svoje čine u smislu dobrih i loših zovemo habitualnom savješću. Univerzalnost mjerila habitualne savjesti — tzv. objektivni moralni red — tek omogućuje da možemo odgovarati pred nekim, jer i za nj ta mjerila važe kao i za nas. Samo tako je moguće i opravdano da netko drugi sudí o našim djelima i zove nas na odgovornost, tj. da u našem sudu traži opravdanost onoga što smo uradili i za svoju osobu i savjest. Odgovarati znači izazvati suodgovornost.

Aktualna savjest i odgovornost, koja slijedi iz njezine slobode, pretpostavljaju habitualnu savjest; nepovredivost vlastite slobode i savjesti pretpostavlja opće važeća načela nepovredivosti i slobode.

Opća načela habitualne savjesti oslanjaju se na sve što je opće: kadikad je to samo općenitost *de facto* za koju se pretpostavlja da potječe od općenitosti *de iure*. Očekuje se da izviri iz načela razuma, koja su najopćenitija. Oslanjaju se na kolektivni ili pojedinačni doživljaj apsolutnih vrednota ili vrednota koje su vezane za nešto apsolutno, te prema tome ne vrijede samo povremeno ni samo za pojedinca.

Upravo ovo posljednje razmatranje o vrijednosti općih načela savjesti i njihova mogućeg porijekla navodi nas da bolje promotrimo i čovjeka kao univerzalnu, intersubjektivnu pojavu, kao društveno biće. Već nas je fenomen odgovornosti uputio na to. Čovjek, naime, počinje svoju egzistenciju kao grupno biće: rađa se, odgaja se u grupi i za grupu. Živi u grupi vršeći razne uloge unutar svoje skupine, umire u grupi i još kao mrtav često djeluje u grupi i preko nje.

Nije da se ranije o tom nije ništa znalo ni razmišljalo. Čovjek je zoon politikon, animal sociale, ali ga tradicionalna moralika promatra ipak više kao pojedinca, tj. kao konkretnu jednu naravi, iz koje izvire i aktivnost subjekta, zahtjevi njegova djelovanja, no i zahtjevi za moralnim oblikom toga djelovanja.

Danas se, međutim, smatra da čovjek nije u svim svojim pojedinostima, u konkretnom obliku svojega djelovanja posve određen svojom naravi, nego je vrlo otvoren i elastičan, tj. njegovo ponašanje izvanredno jako ovisi o utjecaju grupe u koju je ušao i u kojoj živi. Zato i grupno ponašanje nije samo zbroj pojedinačnih ponašanja, izraz njihove naravi nego je nešto novo, što za sebe čini cjelinu i prenosi se kao cjelina na uvijek nove članove grupe. Odatle se osjeća kolika je zavisnost i savjesti pojedinca od općih pravila ponašanja grupe.

Koliko god naše međuljudske odnose često svrstavamo u duhovno područje, moglo se utvrditi da je fundamentalna potka toga ponašanja često animalne naravi. I mnoge druge životinje, ne samo animalne, žive u grupama, u skupinama i čoporima, pokazuju dapače vrlo »organizirani« skupni život, tako da se mogu naći neke paralele između nekih prašablona ponašanja u čovjeka i ponašanja nekih životinja. U kokošjem dvorištu postoji također neki hijerarhijski red jačega i slabijega, neka pravila imponiranja, agresivnosti, frustracije. Ima nešto slično i u pasjem ili vučjem čoporu, između konja, vrabaca, guštera itd. Samo što kod čovjeka te šablone postoje kao tendencije koje se mogu diferencirati, obogatiti, oblikovati, te kao kultura neke grupe izlaze na vidjelo u takvom obliku da se čini kao da je sve bio samo produkt svijesti.

Danas su ti odnosi, ili praodnosi, između pojedinca i grupe već prilično osvjetljeni, te nam mogu biti od velike koristi upravo u određivanju načina kako egzistira savjest u stvarnom svagdašnjem ljudskom životu.

Time što se čovjek rađa u grupi i u grupu, poprima kao društveno biće već od prvih dana svoje društvene egzistencije, što nesvjesno što svjesno, pravila grupnoga ponašanja. Bez srastanja s tim medijem komunikacije čovjek bi bio beznadno osamljeno biće bez mogućnosti egzistencije, jer je čitav svoj život na često vrlo intenzivan način ovisan o grupi. Zato se najbolje osjećamo ako potpuno sudjelujemo u životu grupe, ako imamo nekoga kad nam nešto ustreba ili nas upravo taj netko treba. Uvrstiti se u život grupe znači poprimiti njezino ponašanje, njezine ideje, načine izražavanja, njezina vrednovanja, znači identificirati se s grupom: boriti se ne samo za materijalno dobro grupe, nego i za važenje njezine kulture, jer nam upravo ona omogućava da dobro komuniciramo

s grupom, tj. s ljudima svoje okoline, s domaćima, o kojima toliko ovisimo.

U smislu te međusobne ovisnosti grupa će automatski donositi svoje zahtjeve pred pojedinca. Očekuje se, naime, od svakoga koji je »naš« da se ponaša kao što je običaj u našoj grupi, da misli ono što misli grupa i da brani interese naše grupe. Ako netko to ne čini, već samim tim prestaje biti »naš« i grupa se od njega distancira, izolira ga, napusti ga ili se ponaša izrazito neprijateljski prema njemu. Kako je čovjek društveno biće, te ne može i ne želi biti sam, takvo distanciranje i negodovanje grupe prema ponašanju pojedinca često je dovoljan razlog za pojedinca da se konformira grupi, da se »pokaje«, prizna svoju krivicu i da sebi tako stvori mogućnost da se vrati u grupu. Pri tom nije riječ isključivo o duševnom pritisku i emotivnim posljedicama izolacije nego se nerijetko događa da organizirana grupa vrši i vanjsku prisilu kako bi spriječila iskakanje pojedinca iz grupnih mjerila i običaja. Ideje i ponašanja koja se protive stanovitoj strukturi vlasti uvijek su bile pogubne za pojedinca, bez obzira na njihovu objektivnu opravdanost ili neopravdanost.

Kolik je već emotivni utjecaj grupne »atmosfere« možemo osjetiti ako se udaljimo iz nje i dospijemo u neku drugu »atmosferu«, tj. ako dospijemo među ljude koji nisu »naši«. Tko je neko vrijeme proživio među strancima, zna koliko je, barem u početku duševno opterećenje što ga prouzrokuje nepoznata i neprisna sredina i kako je teško usprkos svemu prilagođavanju postići da nas strana grupa prihvati kao svoje. U tom smjeru raste korijenje dobrog dijela nerazumijevanja i netrpeljivosti između etničkih, rasnih ili religioznih grupa. U tom smislu valja upozoriti i na »regionalizme«, gdje se ljudi istoga kraja i običaja osjećaju zajedno prisnije te pokazuju međusobno više solidarnosti kao »zemljaci« nego što to čine prema onima iz nekog drugog kraja, makar bili inače svi istoga soja i govora.

Ako se sada pitamo o porijeklu moralnih načela unutar psihološke geneze pojedinca, očito je da se i moralna načela poprimaju socijalizacijom, tj. uklapanjem u stanovitu grupu, stanovito društvo i njegovo ponašanje. Ne mislim ovdje na posve apstraktne formulacije moralnih načela, tj. da dobro valja činiti a zla se kloniti, jer se te formulacije dobivaju apstrakcijom nekog već konkretnog djelovanja i mentaliteta, nego na praktična načela; što je u stvari dobro ili zlo? Tu se čovjek od malih nogu jednostavno oslanja na grupu i prihvaća ono što ona čini. Najbolje se taj odnos vidi ako promatramo moralni kodeks različitih religija. Što je u nekoj religiji zabranjeno, možda dapače i težak grijeh, u nekoj drugoj može biti indiferentno. Ima vrlo malo pripadnika tih religija koji bi se pitali zašto je to upravo tako, jer religija kadikad zabranjuje nešto takvo uopće pitati (što je razumljivo već sa strane dinamike grupe, jer će grupa zabranjivati sve što narušava sigurnost grupnog ponašanja, pa tako i sumnju u tu sigurnost).

Tako se mogu shvatiti i neke promjene u ponašanju kršćana tijekom povijesti Crkve. Crkva je primajući u svoje okrilje ljude i grupe sa

stanovitom kulturom (masovna krštenja) preuzela većinom i vrednote te kulture. U ranom srednjem vijeku bilo je unutar društvenog sustava germanske kulture vrlo časno boriti se mačem za interese svojega lenškog gospodara, što je crkveno vodstvo prihvatilo kad je pozvalo križare da pođu osloboditi Kristov grob. Svima se to činilo u ono vrijeme velikom i svetom stvari. Mislim da bi danas svjetska javnost vrlo zamjerila papi kad bi naoružane kršćane pozvao da ponove isti pothvat. Danas se od kršćana očekuje nešto drugo. Slično je bilo s ganjanjem vještica. Tijekom 16. st. vladalo je opće uvjerenje u Evropi da su te osobe ugovorile s vragom kako će što više nauditi krštenima, te se protiv njih postupalo kao protiv neprijatelja društva (ili kao onih iz druge grupe). Zauzeti se za te nesretnice ili dokazivati da je riječ samo o predrasudama značilo je dovoditi u sumnju sigurnost grupe u njezino ponašanje, te se i takva kritika smatrala paktiranjem s vragom. Danas se više ne gone vještice, jer su se kulturni preduvjeti za to izmijenili. No strukturalna potka, naravno, vrijedi i dalje: goni se i nadalje svatko tko rječju ili djelom narušava važenje ideja ili odnosa na kojima počiva neko društvo, neka vlast, neka država itd.

Kako se razabire pogotovo iz upravo iznesenih povijesnih primjera, naš moralni kodeks poprimamo socijalizacijom, i to nerazgovjetno, tj. u sklopu cjeline ponašanja i mišljenja grupe kojoj pripadamo. Zato tako primljeni moralni nazori nisu većinom kritički pročišćeni. Dosta je, naime, da omogućavaju grupni život. Riječ je gotovo o nekim zakonitostima ponašanja u animalnoj dimenziji koje tek zahtijevaju da se kritički, racionalno i obrazloženo pročiste i utvrde.

Zato stvari u praksi većinom idu obratno od onoga što se o tome misli: ljudi se većinom ponašaju na stanovit način jer svi to tako rade ili to barem zahtijevaju, a na obrazloženje iz nekog općeg, grupi transcendentnog principa misli se tek tada kada je potrebno pred drugima ili nasuprot grupi opravdati neko djelovanje. Apologije procesa protiv vještica, pojavljuju se tek kad se pojavljuje sumnja u njihovu ispravnost.

Iz ovih razmatranja o grupnoj dinamici rađaju nam se dva pitanja što se tiče individualne savjesti. Jedno pogađa savjest kao aktualnu a drugo, kao habitualnu funkciju.

Vidjevši da smo već otrprve ukorijenjeni u grupi i da smo od malih nogu uza sve druge običaje prisvojili i grupni moralni kodeks, možemo pitati koliko je uopće aktualna savjest pojedinca u stanju da se oformi kao pojedinačna, osobna: je li motor mojih individualnih odluka konformiranje grupi (jer je toliko važno da čovjek bude prihvaćen od grupe) ili može posjedovati neke svoje samostalne, grupi transcendentne snage.

Pitanje, je na mjestu, jer danas neki psiholozi razlikuju — kad je riječ o osjećaju odgovornosti i krivnje — dva moguća ponašanja: jedno, koje bi navodno bilo karakteristično za Istok, moglo bi se naznačiti potrebom da se sačuva »lice«, obraz. Pojedinaac je toliko uronjen u svoju zajednicu i toliko iznutra vezan na grupu da ga kao posljedica njegovih čina pogađa u prvom redu poremećen odnos prema grupi: valja pod

svaku cijenu zadržati dobru sliku što je grupa ima o čovjeku. Drugi način ponašanja, koji bi navodno bio karakterističan za Zapad, dovodi čovjeka pred vlastiti sud o svojim djelima, bez obzira na mišljenje grupe: čovjek se osjeća krivim, iako pred grupom nije »izgubio lice«.

Možda tu istočno-zapadnu razliku ne valja shvatiti kao neku geometrijski oštru razdiobu, ali u koliko je pri tom riječ o nekim stvarnim mogućnostima, morat ćemo uvažiti da u pitanju funkcije savjesti i njezina oblikovanja komponenta društvenih, grupnih odnosa igra veoma važnu ulogu.

Danas smo možda u neprilici da čovjeku na osoban način dademo doznati što je Bog. Kako Ga doživjeti, kako Ga osjetiti? Mislim da bi se moglo reći da je Bog također onaj dio moje nutarnje slobode, apsolutno tlo s kojega se, baš zato što tu i ja na neki način postajem apsolutan, mogu znajući i svjesno postaviti protiv svakog nametanja ponašanja izvana, protiv svakog konformizma. Odakle bih inače smogao snage? Postoji, dakle, jedno mjesto gdje se mogu skloniti od diktamina grupe. To znači također, kršćanski govoreći, da postoji jedno mjesto susreta s Bogom koje nije zavisno od grupe. Ta je činjenica samo praktična posljedica kršćanskog vjerovanja da Bog stvara svaku dušu posebno, da ne postoji neka generična ili grupna duša u kojoj bi pojedinac tek imao udjela. Ako je svačija duša direktno proizašla iz Božjih ruku, to onda znači da svatko stoji također u posebnom, nezamjenljivom odnosu prema Bogu, koji se ne može potpuno izraziti generalnim pravilima i kolektivnom voljom. Zato je i pojedinac čovjek podložan zakonu ne samo kao supsumpcija pojedinca pod opće pravilo nego kao sudac koji nezamjenljivo sudi o primjeni zakona na svoja djela, i to tako da mu i Bog taj sud priznaje. Tek iz toga apsolutnog tla pojedinačne slobode i odgovornosti moguća je savjest.

No upravo s tog apsolutnog teritorija pojedinačne slobode i odgovornosti može doći, i dolazi, do konflikta između pojedinca i grupe, jer je pojedinac u stanju da u ime apsolutnih zahtjeva kritizira i kontestira ponašanje neke grupe, odnosno onih koji predstavljaju grupu ili vlast u grupi. Zato i vlast često nastoji da mimo pojedinačne volje okupira to apsolutno mjesto slobode u nutrini pojedinca. U religioznom kontekstu će se to učiniti tako da se vlast na neki način identificira s Bogom i tako zaposjedne nutarnji slobodni teritorij pojedinca. Egipatski su se faraoni i rimski carevi smatrali u isti mah bogovima, i zahtijevali od svojih podanika da ih takvima priznaju; dakako da na odgovarajući način prihvate i njihovu volju. Kršćanski su vladari vladali direktno »po milosti Božjoj« kako se nebi dali suditi od savjesti podanika te u to ime, tj. u ime tako zaposjednutoga Boga, mogli skidati glave i svojim političkim protivnicima.

Često se također politički interes grupe nasuprot drugoj grupi prikazivao kao Božji interes. Istočna i Zapadna Crkva rastale su se, jer su se kao grupe sa svojom kulturom otuđile; dogmatski razlozi nađeni su da bi se to neslaganje i »u ime Božje« potvrdilo. Nije mnogo vrijedila Kristova zapovijed da svakoga moramo smatrati bližnjim, tj. pripadnikom svoje grupe.

U svjetlu toga odnosa pojedinca prema grupi opravdano je pitanje kako se ima kršćanin odnositi prema autoritetima vlastite Crkve. Crkva je nositeljica evanđeoske poruke, sakrament spasenja, grupa, društvo koje stavlja stanovite zahtjeve na pojedinca. Valja slušati Crkvu i crkvene predstavnike.

Tu bi ponajprije valjalo reći da je Crkva društvo posebne vrste, i to takvo društvo koje zahvaća čovjeka ne samo u vidu neke njegove uloge u crkvenoj zajednici, nego, baš zato što nastupa u Božje ime i s božanskim autoritetom, u čovjekovoj cjelini. Cijela čovjekova osobnost ulazi u Crkvu, ne samo neki njegovi izvanjski odnosi. Zato crkvene vlasti i ne mogu i ne smiju tako nastupati da možda u ime nekog vanjskog efekta zanemare ili obezvrijede onu sliku čovjeka koju u ime Božje propovijedaju. Drugim riječima: moraju nastojati da čovjeka obuhvate onako kako ga sam Bog hoće, tj. slobodna i odgovorna. Samo se tako, naime, može pomiriti zahtjev stvarnosti pojedinca, njegove savjesti i slobode, sa zahtjevom slušanja i autoriteta ako je cilj autoriteta upravo izgradnja i omogućavanje savjesti pojedinca da djeluje kao slobodna i odgovorna. Samo tako je moguće uklapanje čovjeka u crkvenu zajednicu svim svojim bićem, a da pri tom to biće ne bude instrumentalizirano, obezvrijeđeno u svojoj jezgri. Zato je svaka vlast u Crkvi nužno služenje, jer nisu ljudi radi Crkve ni Crkva radi vlasti, nego je vlast radi Crkve a Crkva radi ljudi.

Odatle jasno proizlazi da nitko u Crkvi od pojedinca ne može i ne smije tražiti da se odreče svoje savjesti i da automatski i slijepo sluša neki autoritet. Kršćanin ne smije činiti ili ne činiti nešto zato što je to netko tko ima vlast ili utjecaj »rekao«, bio to i veliki teolog, bilo pak i vrhovna vlast u Crkvi. Činiti valja nešto zato što je dobro, a ne činiti zato što je zlo. Je li nešto doista dobro ili zlo, u tom mi mogu pomoći autoriteti, teološka mišljenja, papinske odluke i nagovori. No važno je uvidjeti da konačan sud o tom što mi valja činiti moram donijeti ja sam, i to tako da znam o čemu je riječ i znam zašto to činim. No za to moram biti informiran o autoritetu, o dometu njegovih iskaza, tj. što tko kada može i smije, gdje su čije granice. Jedan dobar dio smutnji što se pripisuju teolozima ne bi bio važan kad bi vjernici znali razlikovati npr. biskupski autoritet od teološkog i kad bi kler u pastoralu znao da mu je dužnost tu razliku protumačiti vjernicima, tako da svojim sudom u svojoj savjesti mogu procijeniti domete i obaveznu vrijednost onoga što tko govori.

U evanđelju se govori o istini i o tom kako istina oslobađa. Misli se u prvom redu istina vlastitoga bića čovjekova od koje čovjek ne može bježati a da ne upadne u laž, istina za koju grupa često ne mari ili je osuđuje, jer ne treba čovjeka kakav jest, ne treba ga za njegov cilj, nego za vlastite ciljeve. No Krist prima čovjeka u njegovoj istini — što drugo čovjek posjeduje? — oslobađa ga od straha pred istinom i od potrebe laži: čovjek se smije pojaviti pred Božjim milosrđem s onim što ima, smije stati pred Boga kao osoba pred osobu.

Naša Crkva ovdje obuhvaća većinom vjernike iz seoskog ili selu bliskog mentaliteta. Dosta je za potvrdu napomenuti da gotovo sva duhovna zvanja dolaze sa sela, dok je grad u tom prilično sterilan. Na selu je međutim grupna svijest još prilično jaka, živi se zajedno zajedničkim običajima. Može se reći da i religija u koliko je gledamo u njezinim vanjskim manifestacijama pripada kao dio tog seoskoj kulturi, tj. skupu običaja, načina ponašanja, slika i ideja koje to ponašanje i te običaje podržavaju.

U gradu nema više te i takve zajednice (možda se nešto od nje još u predgrađima sačuvalo). No susjedi dolaze većinom iz različitih sredina i često različitih kultura, što je za ovo naše područje osobito karakteristično. Ne postoji neka grupna svijest stanara neke ulice. Ljudi se često ne poznaju ni kada stanuju na istom katu. Kršćani često ne znaju ni kojoj župi pripadaju, te svatko bira svoj »crkveni lokal« ili svojega propovjednika pri nedjeljnoj misi. U gradu vlada anomija, tj. nesigurnost što se tiče ponašanja. Ljudi su došli iz različitih sredina koje sada kao sredine više na njih ne djeluju i ne podržavaju ih u njihovu ponašanju i običajima. Zato se ljudi često u toj anomiji gube, gube svoj identitet, te se prilagođuju anomičnom ponašanju grada, tj. ponašanju koje kao najmanji zajednički nazivnik još nekako osigurava neka opća pravila ponašanja da bi neki zajednički život još bio moguć. Poznato je koliko se ljudi danas tuže na osamu.

Opasnost gubljenja moralnog (a i drugog) identiteta osobito je velika kod onih koji su odgojeni u još netaknutoj tradicionalnoj sredini koja im je izvana nametala neko ponašanje. Jasno je da će to ponašanje biti ugroženo čim se utjecaj sredine izgubi.

Zato bi crkvene zajednice — u koliko nešto takvo postoji — morale voditi posebnu brigu o pridošlicama, i pomagati im da se ne izgube u novom ambijentu, tako da im pruže nešto od onoga što su imali u zajedništvu iz kojega su potekli. U tom smislu se na nekim kriznim područjima već mnogo čini. No isto tako, ako ne i više, bilo bi potrebno da se moderan vjernik, onaj sa sela preventivno a onaj iz grada medicinalno, pripreme da uspiju živjeti osobno iz svoje savjesti i da njihovo kršćanstvo ne ovisi toliko o tom »što svi rade«. Često se naša pastva previše oslanja samo na grupni momenat, na hvaljenje dobrih starih običaja, na želju i nastojanje da se ljudi očuvaju loših utjecaja sa strane, kako se ne bi pokvarili. No danas više nitko ne može nikoga čuvati, najmanje vanjskim grupnim pritiskom. Uostalom, kako će kršćani biti kvasac i sol svijetu ako im je potreban neki kulturni rezervat gdje bi se sačuvali? Dakako da put odgojem osobne svijesti i savjesti nije lak, jer bi najprije valjalo promijeniti naš vlastiti mentalitet, no važno bi bilo barem spoznati na koju bi stranu valjalo okrenuti pogled.

Rekli smo već ranije da čovjek svoj način ponašanja uglavnom prima iz grupe kojoj pripada, i to samom socijalizacijom, tj. uklapanjem u dotičnu grupu i življenjem s njom. No danas kršćani, pogotovo u gradu, ne sačinjavaju tako kompaktnu i jasnu grupu, s jasnim zajedničkim kodeksom ponašanja (ili samim ponašanjem) da bi se netko mogao oblikovati u svojim moralnim nazorima jednostavnim uklapanjem u kršćane, što jednostavno nije već zato moguće jer svi živimo u jednom

pluralističkom i anomijskom društvu. Morat će se zato posvetiti veća briga svjesnoj izgradnji habitualne savjesti. Pri tom pak se susrećemo s činjenicom da nijedni »kršćani« ne ostvaruju jednostavno Kristov zakon, nego tko više, tko manje, i da se kadikad i kao grupa ne poklapaju posve s evanđeljem, jer ih kao grupu drži više zajedno neka kultura koje je kršćanstvo dio, a ne jednostavno evanđelje. Kršćanstvo je, vjerujemo, nadnaravnoga porijekla, što znači da se u naravi nerado i s naporom, tj. nesavršeno ostvaruje. Iz toga slijedi da će svatko tko razmišlja o tom morati zauzeti kritički stav prema ponašanju svake kršćanske grupe i svakoga pojedinca preko kojih i s kojima oblikuje svoju habitualnu savjest, svoje moralne principe i motivacije. »Kritički« ovdje ne znači kritizirajući, tj. negodujući i zanovijetajući, nego nastojeći obrazložiti ono što se kao kršćansko prima i zahtijeva (što ne mora zato biti apriornog razumskog porijekla) u svjetlu evanđelja, znači dati sebi i moći dati drugima računa o svojem ponašanju i načelima svojega ponašanja, te tražiti od drugih da i oni o vlastitim običajima i načelima daju sebi računa i da ga mogu dati drugima: znači meditirati o evanđelju, tražiti što je kulturna ili emotivna ljuška neke kršćanske tradicije, a što je uvijek valjana i u kojem obliku danas i sutra valjana jezgra.

Za taj posao, koji je vrlo odgovoran, valja odgajati osobni sud, i prema tome aktualnu savjest. Rekli smo da je to potrebno već stoga što se danas pojedinačan sud ne može više oslanjati jednostavno na ono što čini većina, jer većina ne sačinjava više neko kompaktno kršćansko društvo. Svatko će, dakle, sve više morati svoje odluke stvarati sam. Nemamo toliko klera da bi svećenik svakome mogao rješavati njegove kazuse, koji su sve brojniji, sve zamršeniji, bez obzira na to koliko mu stvarnu pomoć mogao pri tom dati, jer ni svećenik ne može drugoga rasteretiti od njegove odgovornosti i dužnosti donošenja odluka.

Moram reći da se upravo o ovom oblikovanju i aktualizaciji aktualne savjesti do sada premalo vodilo računa, jer se i ona, kao i svaka druga ljudska djelatnost oblikuje tek djelovanjem i vježbom. Koliko put se susrećemo u ispovijedi da se donose samo materijalni grijesi, tj. ono što »se dogodilo« a ne formalni, tj. ono što se sa znanjem i odlukom učinilo. (Možda bi tu valjalo promijeniti i stanovit način govora: npr. kaže se da je čovjek pao kad je sagriješio. Pada se međutim nehotice, a griješi se hotimice, i sl.).

Svako vježbanje u slobodi i odgovornosti, u odvažnosti za slobodu i odgovornost, za vlastiti sud uključuje i stanovit rizik kao i vježbanje u svakoj drugoj vještini. No ako je doista cilj kršćanske formacije u prvom redu sam čovjek, a ne neki vanjski efekti čudoređa (koji bi možda mogli i sami odgojno djelovati kad bi kršćanska grupa još bila kompaktna, kad ne bi bilo pluralizma i anomalije) onda je jasno da se taj rizik mora preuzeti i da se mora s njime računati. Mnogima će taj prostor nove slobode i odgovornosti biti zbog njihove nesigurnosti teret i neugodnost, no zreli će kršćanin shvatiti da mu je danas ponijeti taj teret.